

Από το *Τα θέλουμε όλα στους Αόρατους* και οι πρακτικές συνέπειες μιας συνειδητής επιλογής

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ NANNI BALESTRINI
ΣΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΕΛΗΟΛΑΝΗ

Η ερωείς τον εαυτό σου συγγραφέα της συλλογικότητας;

Όλα μου τα βιβλία είναι γραμμένα σε πρώτο πρόσωπο. Αναδύεται με αυτόν τον τρόπο η προσωπική εκτίμηση των συμβάντων, δεν υπάρχει καμία απαίτηση αντικειμενικότητας. Άρα η συλλογικότητα αφορά περισσότερο τον κοινωνικό περίγυρο της ιστορίας, παρά την ίδια την αφήγηση. Θα μου άρεσε περισσότερο να εντοπιστεί στα έργα μου ένα επικό στοιχείο.

Οι περισσότεροι σε γνωρίζουν για δυο βιβλία σου. Εκείνο που άφησε

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Νάνι Μπαλεστρίνι πρωτοέγινε γνωστός στην Ελλάδα με την έκδοση του σημαντικότερου, ίσως, μυθιστορήματός του *Τα θέλουμε όλα*, που πρωτοκυκλοφόρησε το 1979 από τις εκδόσεις «Στοχαστής» σε μτφ. Χριστίνας Σταματοπούλου και θα ξανακυκλοφορήσει σε νέα έκδοση μέσα στο 2006. Ακολούθησε *Ο Εκδότης* το 1991 από τις εκδόσεις «Γνώση», σε μτφ. Δημήτρη Δεληολάνη και τέλος *Οι Αόρατοι* το 2005, σε μτφ., πάλι, Δημήτρη Δεληολάνη από τις εκδόσεις «Βιβλιοπέλαγος». Η συνέντευξη αυτή, καρπός μιας μακράς συζήτησης για τα πολιτικά και πολιτιστικά δρώμενα στην γείτονα αλλά και την υπόλοιπη Ευρώπη, δόθηκε στον Δημήτρη Δεληολάνη αποκλειστικά για τα «Τετράδια» και τις εκδόσεις «Στοχαστής».

εποχή στη δεκαετία του '70, το Τα θέλουμε όλα, και το αριστούργημά σου για τους νέους του κινήματος του '77, Οι Αόρατοι. Τα δυο αυτά βιβλία σου έχουν μεταφραστεί και στα Ελληνικά. Μετά όμως ασχολήθηκες και με άλλες συλλογικότητες, που δεν μεταφράστηκαν. Η πιο παράξενη ιστορία κατ' εμέ είναι εκείνη για τους ποδοσφαιρόφιλους που περιγράφεις στο μυθιστόρημα Οι Φουριόζοι.

Είναι ένα βιβλίο που έγραφα πριν από περίπου μια δεκαετία, όταν αυτό το φαινόμενο ερέθισε την περιέργειά μου. Προσωπικά, είμαι ίσως ο μόνος Ιταλός που αδιαφορεί πλήρως για το ποδόσφαιρο. Δεν θυμάμαι αν σε όλη μου τη ζωή πήγα στο γήπεδο μια ή δύο φορές όλες κι όλες. Σε κάποια φάση όμως τράβηξε την προσοχή μου όλος αυτός ο μικρόκοσμος των ποδοσφαιρόφιλων. Ίσως να έπαιξε τότε ρόλο και η κάθοδος του Μπερλουσκόνι στον πολιτικό στίβο, που έγινε με όρους καθαρά ποδοσφαιρικούς, ξεκινώντας από το ίδιο το όνομα του κόμματός του, Forza Italia. Βρέθηκα λοιπόν σε αυτό το αριστερό βιβλιοπωλείο του Μιλάνου, το Calusca, παραδοσιακό στέκι της αριστεράς. Σε μια γωνία μαζεύονταν τότε κάποιοι οπαδοί της Μίλαν, που είχαν επιλέξει την επωνυμία Ερυθρόμαυρες Ταξιαρχίες. Άρχισα λοιπόν να κάνω παρέα μαζί τους κι εκείνο που με γοήτευσε ευθύς εξαρχής ήταν η γλώσσα τους. Διηγούνταν επικές συγκρούσεις με οπαδούς αντίπαλων ομάδων, τους αγώνες εκτός έδρας, μιλούσαν για ένα ταξίδι τους στη Βαρκελώνη, για τα συνθήματα, τα ευρηματικά πανό, τα τύμπανα, τις χορογραφίες που επινοούσαν στο γήπεδο. Γι' αυτούς το ποδόσφαιρο ήταν δευτερεύουσα υπόθεση. Στην πραγματικότητα, ήταν πολεμιστές ήρωες. Το ποδόσφαιρο ήταν απλώς μια πρόφαση για να μαζευτούν μαζί, για να κάνουν παρέα. Ήταν μια ανακύκλωση, με διαφορετικούς όρους, της κοινωνικότητας που είχαν βιώσει οι μεγαλύτεροι θαμώνες του κέντρου αυτού, το κίνημα του '77, κι ακόμη νωρίτερα εκείνο του 1968. Έτσι, πολλοί από τους ποδοσφαιρόφιλους είχαν ξαναβρεί σε αυτή την ομάδα το ίδιο πνεύμα του παλιού κινήματος. Ήταν παιδιά των περιχώρων, φτωχαδάκια, με κάποιο ενδιαφέρον για την πολιτική. Αλλά εκείνο που τους ενδιέφερε κυρίως ήταν αυτό το πνεύμα συλλογικότητας. Άρχισα λοιπόν να καταγράφω τις ιστορίες τους και πήγα μάλιστα και μια φορά στο γήπεδο μαζί τους. Στεκόμουν ακριβώς δίπλα στο «χορυφαίο», που διήθυνε τις «χορωδίες». Άντεξα μόνο το πρώτο ημίχρονο. Αλλά τελικά έγραφα αυτό το βιβλίο, όπου περιγράφω αυτή την ιδιόμορφη συλλογικότητα. Οι κριτικοί μου επιτέθηκαν άγρια, με κατηγορήσαν ότι είμαι ο αιδός των χούλιγκαν. Στην πραγματικότητα όμως, αν το ψάξει κανείς, διαπιστώνει ότι μέσα σε μια δεκαετία στα γήπεδα πέθαναν όχι παραπάνω από δύο ή τρία άτομα. Διαβάζοντας τα ρεπορτάζ στις εφημερίδες νομίζεις ότι έχεις να κάνεις με δεκάδες νεκρούς. Στην πραγματικότητα η βία είναι

συμβολική: ποιος φωνάζει πιο δυνατά, ποιος έχει το πιο ειρωνικό πανό, ενδεχομένως ποιος θα δείρει τον άλλον. Διασκέδασα πολύ στην γραφή του τελευταίου κεφαλαίου: είναι το τρένο με τους οπαδούς της Μίλαν που πηγαίνουν στην Γένοβα για να παίξουν με την τοπική ομάδα. Στην αντίθετη γραμμή έρχεται από την Γένοβα το τρένο με τους οπαδούς της Σαμπντόρια με προορισμό την Μπρέσσια. Τα δύο τρένα σταματούν το ένα μπροστά στο άλλο στον έρημο σταθμό της Τορτόνα. Με μιας, ταυτοχρόνως, κατέβηκαν όλοι από τα βαγόνια κι άρχισαν να δέρονται μεταξύ τους επί δύο ώρες μέσα στα έρημα χωράφια. Χωρίς κανένα λόγο, αφού οι δύο ομάδες δεν έπαιζαν μαζί. Αυτό το περιστατικό το περιέγραψα κάνοντας μια παρωδία της *Γλιάδας*: Αχαιοί και Τρώες που πλακώνονται στο ξύλο, πετάνε πέτρες, κυνηγιούνται με ρόπαλα στο χέρι. Ήταν μια ακόμη κωμική νότα σε ένα βιβλίο που χαρακτηρίζεται από εμφανή στοιχεία ειρωνείας, αλλά και συμπάθειας προς αυτούς τους νέους. Βεβαίως, τώρα τα πράγματα είναι πολύ πιο άγρια και ανησυχητικά. Έχουν καταλάβει *manu militari* τις κερκίδες διάφορες φασιστικές ομάδες που υψώνουν ανατριχιαστικά πανό, αντισημιτικές επιγραφές. Τότε δεν υπήρχαν όλα αυτά.

Πώς αντέδρασαν οι αναγνώστες:

Νομίζω καλά, τους άρεσε αυτή η ανάγνωσή μου. Όταν βγαίνει ένα καινούργιο βιβλίο μου, ξέρω ήδη ότι θα πουλήσει αμέσως γύρω στα δέκα χιλιάδες αντίτυπα. Κι ίσως άλλα τόσα τα επόμενα χρόνια. Έχω ένα πιστό κοινό, που με γνωρίζει κυρίως από την παραγωγή μου στη δεκαετία του '70 και του '80. Τα προηγούμενα έργα μου, εκείνα που έγραψα με την Ομάδα '63, ήταν σχεδόν αποκλειστικά ποιήματα και όπως είναι γνωστό, η ποίηση δεν έχει μεγάλη απήχηση στους αναγνώστες.

Θυμάμαι ότι είσαι ο πρώτος που χρησιμοποίησε κομπιούτερ για να γράψει στίχους κι αυτό είχε προκαλέσει μεγάλο σκάνδαλο τότε. Έλεγαν, ποιος γράφει τους στίχους, ο Μπαλεστρίνι ή ο κομπιούτερ;

Το 1961 δεν υπήρχαν ακόμη οι κομπιούτερ, υπήρχαν οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, κάτι τεράστιες ντουλάπες που λειτουργούσαν με διάτρητες κάρτες. Έκανα αυτό το πείραμα ανάμειξης των λέξεων και των φράσεων για να δω ποιο θα ήταν το τελικό αποτέλεσμα. Εκμεταλλεύτηκα αυτή την ικανότητα που έχουν οι κομπιούτερ να αναμειγνύουν τα πάντα με μεγάλη ταχύτητα. Βεβαίως, υπήρχε το στοιχείο της πρόκλησης, *épatez le bourgeois*, αλλά εκείνο που με ενδιέφερε περισσότερο ήταν αυτός ο τυχαίος συνδυασμός λέξεων, στην παράδοση του υπερρεαλισμού.

Η τελευταία συλλογικότητα που περιγράφεις στο μυθιστόρημα Σαντοκάν είναι η Καμόρα.

Ναι, είναι η ιστορία ενός μικρού χωριού έξω από την Καζέρτα, το Καζάλε. Εκεί η Καμόρα είναι πολύ διαφορετική από εκείνη της Νάπολης. Στο χωριό αυτό το οργανωμένο έγκλημα ασχολείται περισσότερο με τις εργολαβίες, μικρά πράγματα, σε τοπικό επίπεδο. Εκεί, μια παρέα νεαρών δεν ήθελε να ακολουθήσει τα ίχνη των γονιών, που ήταν αγρότες, τεχνίτες, οικοδόμοι. Επικεφαλής τους ήταν οι αδελφοί Μπαρντελίνο, ο πιο σημαντικός από τους οποίους ήταν ο Αντόνιο, ο αποκαλούμενος «Σαντοκάν». Ήρθαν γρήγορα σε επαφή με τον υπόκοσμο και άρχισαν να κάνουν ληστείες. Σιγά σιγά όμως αυτή η εγκληματική δράση τους προκάλεσε την ενόχληση της Νέας Οργανωμένης Καμόρας που κατηύθυνε από το κελί του ο Ραφαέλε Κούτολο. Η Νέα Οργανωμένη Καμόρα έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην απαγωγή του χριστιανοδημοκράτη πολιτικού Τσίρο Τσιρίλο από τις Ερυθρές Ταξιαρχίες, ιδιοποιήθηκε μεγάλο μέρος των κονδυλίων για την ανοικοδόμηση μετά το σεισμό του 1981, συνεργαζόταν με τις μυστικές υπηρεσίες. Κινούνταν σε πολύ υψηλό επίπεδο και δεν ήθελαν αυτοί οι επαρχιώτες γκάνγκστερ να τους προκαλούν προβλήματα. Έτσι, ήρθαν σε κατά μέτωπον σύγκρουση. Ο Σαντοκάν και οι φίλοι του πήγαν μια Κυριακή πρωί στο Σαν Τζουζέπε Βεζουδιάνο, που ήταν το βασίλειο του Κούτολο. Κατέβηκαν από το αυτοκίνητο στην πλατεία του χωριού και άνοιξαν πυρ: άφησαν πίσω τους 14 νεκρούς. Το μήνυμα ήταν σαφές: αφήστε μας ήσυχους, αλλιώς θα σας χτυπήσουμε στο δικό σας έδαφος. Η πρόκλησή τους είχε αποτέλεσμα και αυτή η ομάδα μέσα σε τρία ή τέσσερα χρόνια έγινε πανίσχυρη: μπήκαν στη διακίνηση ναρκωτικών, έκλεισαν συμφωνία με τη σικελική Κόζα Νόστρα και δημιούργησαν το μεγαλύτερο εγκληματικό καρτέλ της Ιταλίας, πιο ισχυρό κι εκτεταμένο ακόμη κι από εκείνο της μαφίας. Ο Αντόνιο Μπαρντελίνο εγκαταστάθηκε μάλιστα στον Άγιο Δομίνικο για να ελέγχει καλύτερα τη διακίνηση κοκαΐνης. Έκαναν μεγάλες επενδύσεις στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Μιλάμε γι' ανθρώπους που μόλις και μετά βίας είχαν τελειώσει το δημοτικό και μέσα σε λίγα χρόνια έγιναν δισεκατομμυριούχοι. Ξαφνικά, σε αυτό το μικρό χωριουδάκι δεν μπορούσες να περάσεις από τις Μερτσέντες και τις BMW. Ένας από τους αδελφούς κατάφερε μάλιστα να εκλεγεί και δήμαρχος του χωριού και φιλοδοξούσε να βάλει υποψηφιότητα με το Σοσιαλιστικό Κόμμα για το Κοινοβούλιο. Ο ίδιος ο Κράξι πήγε αυτοπροσώπως στο χωριό για να συζητήσει για την υποψηφιότητά του, προφανώς με κάποιο αντάλλαγμα. Όταν παντρεύτηκε, ήρθε ο τότε υπουργός Εξωτερικών Ντε Μικέλις με ελικόπτερο. Στο απόγειο της δυνάμής τους άρχισαν να σκοτώνονται μεταξύ τους. Δεκάδες και

δεκάδες νεκροί, ώσπου ο Σαντοκάν νίκησε μεν, αλλά αναγκάστηκε να περάσει στην παρανομία. Τον καταζητούσαν πέντε χρόνια. Τελικά, τον εντόπισαν και τον συνέλαβαν με μεγάλη αστυνομική επιχείρηση, με τη συμμετοχή 500 ανδρών, σε υπόγειο καταφύγιο σε τρία επίπεδα, με τζακούζι, δορυφορική τηλεόραση και όλα τα κομφόντ. Το Σεπτέμβριο τέλειωσε η δίκη του: επτά φορές ισόβια.

Μα πώς ήρθες σε επαφή με αυτή την πραγματικότητα, έτη φωτός μακριά από τα ενδιαφέροντα σου;

Είχα πάει να παρουσιάσω ένα βιβλίο μου στην Αβέρσα. Εκεί, γνώρισα έναν νεαρό που είχε παρακολουθήσει από κοντά τους άθλους αυτού του Σαντοκάν και άρχισε να μου τους διηγείται. Αυτή η συγκλονιστική ιστορία καπιταλιστικής ανάδειξης με καταγοήτευσε. Στο βιβλίο, η διήγησή του εκπροσωπεί κατά κάποιον τρόπο την άποψη όλων των κατοίκων του Καζάλε, χωρίς ωραιοποιήσεις, αλλά και χωρίς υποκρισίες. Οι κάτοικοι του χωριού έπιναν νερό στο όνομα του Σαντοκάν, διότι είχε φέρει πλούτο και ευημερία. Το βιβλίο εξαντλήθηκε αμέσως και δεν επανεκδόθηκε διότι εκκρεμούν κάποιες αγωγές. Όχι από μέρους των πρωταγωνιστών, που απεναντίας βρήκαν τον τρόπο να μου μεταφέρουν την εκτίμησή τους για το βιβλίο. Αλλά για ασήμαντες λεπτομέρειες: επί παραδείγματι έγραψα ότι την γυναίκα ενός της συμμορίας όλοι στο χωριό την θεωρούσαν πουτάνα, γιατί ήταν ζωηρή και της άρεσε η διασκέδαση. Πρόσθεσα, ότι αν ζούσε στη Ρώμη ή στο Μιλάνο θα την θεωρούσαν απόλυτα φυσιολογική. Αυτό όμως δεν ικανοποίησε την κόρη της που μας έσυρε στα δικαστήρια. Όλα αυτά διότι θέλησα να χρησιμοποιήσω πραγματικά ονόματα, να περιγράψω αυτήν την πραγματικότητα του ιταλικού Νότου.

Το πρώτο σου πεζό έργο είναι ίσως κι εκείνο που σε έκανε γνωστό στο ευρύτερο κοινό, κυρίως σε ανθρώπους που έζησαν τους αγώνες της δεκαετίας του '70. Είναι το Τα θέλουμε όλα, του 1971, που είχε τεράστια επιτυχία και από εμπορική άποψη.

Ναι, είναι η πρώτη μου απόπειρα εφαρμογής ενός ιδιόμορφου, ποιητικού πεζού λόγου, με τον ρυθμό και τα πρότυπα της προφορικής αφήγησης. Τότε ακόμη χρησιμοποιούσα σημεία στίξεως. Πολλοί, ιδιαίτερα η δική μας γενιά, περιορίστηκαν σε μια στρατευμένη ανάγνωση του βιβλίου. Ήταν οι καιροί τέτοιοι. Εξάλλου, και το βιβλίο προσφέρεται. Γεννήθηκε ακριβώς στη βάση της αφήγησης αυτού του νεαρού εργάτη μάζα. Η επινόηση της κατηγορίας του εργάτη μάζα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην σκέψη του

επαναστατικού κινήματος της δεκαετίας του '60 και του '70. Όλοι οι στοχαστές εκείνης της ανορθόδοξης μαρξιστικής σχολής που αργότερα βαφτίστηκαν «εργατιστές», ο Ρανιέρο Παντσιέρι, ο Μάριο Τρόντι, κ.ά., στην πραγματικότητα δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να αρχίσουν να μελετούν την πραγματική σύνθεση της εργατικής τάξης, όπως πραγματικά ήταν κι όχι όπως την είχε περιγράψει ο Ένγκελς στην Βρετανία. Ανακαλύφθηκε έτσι ότι στη δεκαετία του '60, με το οικονομικό θαύμα, εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες από το Νότο μετανάστευσαν στον βιομηχανικό Βορρά και μπήκαν μαζικά στα εργοστάσια. Δεν είχαν καμία επαγγελματική κατάρτιση και καμία ιδεολογία της εργασίας. Ήταν δύσπιστοι απέναντι στο συνδικάτο, αλλά απόλυτα διαθέσιμοι σε κάθε μορφή αγώνα. Ο εργάτης μάζα και η αλλοτριωμένη κοινωνική διάσταση (σήμερα θα λέγαμε μητροπολιτική) στην οποία πρόβαλλε τον ταξικό ανταγωνισμό του, ήταν κάτι που δύσκολα μπορούσαν να καταλάβουν τα παραδοσιακά κόμματα της αριστεράς. Το Θερμό Φθινόπωρο του 1969 έλαβε τόσο σημαντικές διαστάσεις ακριβώς χάρη στον εργάτη μάζα. Και ο εργάτης μάζα ήταν ο φορέας που μετέφερε τις επαναστατικές ιδέες της νέας αριστεράς μέσα στο εργοστάσιο. Η επιρροή μας στους παραδοσιακούς εργάτες, τους «μάστορες», ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη. Όταν λοιπόν είχα την ευκαιρία να κάνω παρέα με έναν πραγματικό εργάτη μάζα, με σάρκα και οστά, άρχισα να καταγράφω την ιστορία του, με τα δικά του λόγια. Νομίζω ότι εκείνο το μυθιστόρημα, το *Τα θέλουμε όλα*, βοήθησε στην κατανόηση εκείνου του κοινωνικού φαινομένου περισσότερο από πολλά δοκίμια. Από άποψη γραφής ήταν σημαντική πρόκληση, διότι είχε προηγηθεί μια άλλη απόπειρα μυθιστορήματος, το *Τριστάνος*, που ήταν κάτι το πολύ πειραματικό, χωρίς ευδιάκριτα όρια μεταξύ πεζογραφίας και ποίησης. Ενώ το *Τα θέλουμε όλα* είναι σαφώς πεζογραφία, αλλά με έναν ιδιαίτερο ρυθμό και υφολογικές παρεμβάσεις που αργότερα θα χαρακτηρίσουν όλα τα πεζά μου.

Ο Βασίλης Βασιλικός λέει με εγκάρτηση ότι, μετά από 200 μυθιστορήματα, στον τάφο του θα γράψουν «ενθάδε κείται ο συγγραφέας του Ζ». Σε ενοχλεί που, μετά από τριάντα χρόνια, για πολλούς παραμένεις ο συγγραφέας του Τα θέλουμε όλα:

Όχι, καθόλου. Είναι αναπόφευκτο. Και θεωρώ μεγάλη τιμή από μέρους των αναγνωστών το γεγονός ότι το *Τα θέλουμε όλα*, μετά από τόσες επανεκδόσεις, πουλάει ακόμη. Σήμερα δεν υπάρχει πλέον ο εργάτης μάζα, ούτε η Εργατική Εξουσία, ούτε το Ιταλικό Κ.Κ., ίσως να μην υπάρχει καν ο μαρξισμός, δεν ξέρω, αλλά οι αναγνώστες το αγοράζουν και το διαβάζουν διότι, θέλω να πιστεύω, ξεπερνά τα όρια της μαρτυρίας, της αυ-

στηρής καταγραφής εκείνης της εποχής και εκείνης της πραγματικότητας.

Το Νοέμβριο του 2005 έκανες κάποιες παρουσιάσεις του βιβλίου σου Οι Αόρατοι στην Ελλάδα. Ποιες ήταν οι εντυπώσεις σου;

Εξαιρετικές. Ήρθα σε επαφή με ένα κοινό θερμότατο και πολύ ενδιαφέρον. Συγκινήθηκα. Όλοι αυτοί οι νέοι που ήρθαν στις παρουσιάσεις στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη, ακόμη και οι δημοσιογράφοι που μου έπαιρναν συνεντεύξεις, ήταν όλοι άνθρωποι που τους ενδιέφερε να διεισδύσουν στα πραγματικά προβλήματα, φαινόταν ότι ήξεραν για ποιο πράγμα μιλούσαν. Κάτι που στην Ιταλία εξέλειπε. Εδώ κανείς πια δεν κάνει σοβαρές συζητήσεις, δεν υπάρχει ανταλλαγή απόψεων. Εντυπωσιάστηκα επίσης και απ' όλα αυτά τα κλασικά ονόματα που με περιτριγύριζαν. Γνώρισα μια Νίκη, έναν Πλάτωνα, έναν Σωκράτη, μια Πηνελόπη και ούτω καθεξής. Είχα μείνει άναυδος. Δεν ήξερα ότι τα ονόματα αυτά είναι ακόμη ζωντανά. Αλλά αν το καλοσκεφτείς και στην Ρώμη υπάρχουν τόσοι Καίσαρες και τόσοι Ρωμύλοι... Αν κάτι με ενόχλησε κάπως στην Ελλάδα είναι αυτός ο μύθος που έχει δημιουργηθεί γύρω από την Ιταλία της δεκαετίας του '70. Θυμάμαι στην Θεσσαλονίκη μια μακρά συζήτηση μπροστά σε 500 άτομα. Προσπάθησα να τους εξηγήσω ότι ήταν χρόνια θαυμάσια, αλλά είχαν ένα σημαντικό όριο και αυτό ήταν η βία. Είδα ότι ορισμένοι συνομιλητές μου απόρησαν, αλλά θεωρώ ότι με την απόσταση του χρόνου πρέπει να γίνει σοβαρή αυτοκριτική πάνω στο πρόβλημα της βίας. Η ομάδα στην οποία ήμουν τότε εντεταγμένος, η «Εργατική Εξουσία», είχε θεωρητικοποιήσει τη χρήση της βίας. Αλλά επρόκειτο για συλλογική βία, όχι για τις ενέργειες κάποιας αυτόκλητης πρωτοπορίας. Κατάλαβα ότι ήθελαν την άποψή μου για την 17 Νοέμβρη που δικάζεται αυτή την περίοδο. Δεν ξέρω πολλά για αυτή την ομάδα. Με εξέπληξε πολύ η υπερασπιστική γραμμή που ακολουθούν ορισμένοι κατηγορούμενοι, ότι είναι αθώοι και ότι δεν έχουν σχέση με την οργάνωση. Βεβαίως, δεν μπορώ να ξέρω αν πράγματι είναι άσχετοι ή όχι, αλλά εδώ κανείς κατηγορούμενος για τρομοκρατία δεν υιοθέτησε τέτοια στάση. Απεναντίας, ακολούθησαν όλοι το προπολεμικό παράδειγμα των αντιφασιστών που «δίκαζαν τους δικαστές τους». Ίσως να απογοήτευσα τους Έλληνες φίλους μου.

Αυτή η ελληνική μυθολογία περί της ιταλικής Αυτονομίας αγνοεί τη σκληρή μάχη που έδωσες εσύ προσωπικά τότε εναντίον των ένοπλων ομάδων. Είναι η καντιανή νύχτα «όπου όλες οι αγελάδες είναι μαύρες...»

Ναι, το ερώτημα που πολλοί από εμάς είχαν θέσει ήδη από τότε αφορούσε τον χαρακτήρα που θα λάμβανε η εξουσία εάν περνούσε, εντελώς υποθετικά, στα χέρια των «Ερυθρών Ταξιαρχιών». Η κριτική μας τότε ήταν εναντίον αυτής της ψευδολενινιστικής ή αυθεντικά λενινιστικής, δεν ξέρω, θεωρίας της κατάληψης της εξουσίας. Στην πραγματικότητα, λέγαμε εμείς, πρέπει να υπάρχουν στοιχεία ελευθερίας, αυτοδιάθεσης, «κομμουνισμού», όπως λέγαμε τότε, ήδη στην ανατρεπτική σου δραστηριότητα. Αλλά αν είχα μια κριτική στάση απέναντι στις ένοπλες ομάδες ήδη από τότε, πόσο μάλλον τώρα, που ο κόσμος έχει αλλάξει ριζικά. Σήμερα, στις ένοπλες ομάδες δεν υπάρχει καν το στοιχείο του ριζοσπαστισμού, νομίζω ότι έχουμε να κάνουμε περισσότερο με ναρκισσισμό. Εκείνο που προσπάθησα να υπογραμμίσω στους συνομιλητές μου στην Ελλάδα είναι ότι ένα από τα πιο σημαντικά αίτια της ήττας αυτού του μεγάλου κινήματος της δεκαετίας του '70 ήταν η πίεση που δέχτηκε από μέρους των ένοπλων ομάδων. Από τη στιγμή που πήρε αυτή την κατεύθυνση, σηματοδότησε το τέλος του.

Έχεις και προσωπικά βιώματα. Σε ενέπλεξαν στην περίφημη υπόθεση 7 του Απριλίου, το κύμα συλλήψεων εναντίον της ηγεσίας της Αυτονομίας, με την κατηγορία ότι ήταν ένα και το αυτό με τις Ερυθρές Ταξιαρχίες.

Η αλήθεια είναι ότι η εξουσία φρόντισε πρώτα να καταστείλει συστηματικά το μαζικό κίνημα πριν στραφεί εναντίον των ένοπλων οργανώσεων. Εκείνο που πραγματικά είχε πανικοβάλει την ιταλική άρχουσα τάξη ήταν η διάχυση σε ευρύτατες μάζες εργαζομένων και νέων της πεποίθησης ότι έπρεπε να αλλάξει η κοινωνική δομή. Ήταν ένα ορμητικό κύμα που δύσκολα μπορούσε να σταματήσει. Η ένοπλη δραστηριότητα προσέφερε στην άρχουσα τάξη μια πρώτη τάξεως πρόφαση για να ποινικοποιήσει το κίνημα. Το οποίο κίνημα, από το 1977 και ύστερα, βρέθηκε πιεσμένο από τη μια από τις κατασταλτικές δυνάμεις της εξουσίας κι από την άλλη από τις ένοπλες οργανώσεις, που επεδίωκαν και οι δύο, για διαφορετικούς λόγους, την καταστροφή του. Βλέπεις, η καταστολή δεν ξεκίνησε το 1979 με την υπόθεση 7 του Απριλίου. Ξεκίνησε το 1969 με τις πολύνεκρες βομβιστικές επιθέσεις στις τράπεζες, στα τρένα, στις πλατείες. Όταν άρχισε να πλανάται η απειλή ενός πραξικοπήματος α λα ελληνικά. Αυτή η τυφλή βία είναι που έπεισε τις πρώτες «Ερυθρές Ταξιαρχίες» ότι τα νόμιμα πλαίσια δράσης είχαν εξαντληθεί κι ότι έπρεπε να περάσουμε στην παρανομία. Ο ίδιος ο Φελτρινέλι είχε αρχίσει να οργανώνει τις πρώτες αντιστασιακές ομάδες, σε συνεργασία με τους Σοβιετικούς.

Τι τύπος ήταν ο Φελτρινέλι;

Συμπαθέστατος. Πολύ καλός άνθρωπος. Ενθουσιώδης. Όταν ισχυριζόταν ότι πέρασε στην παρανομία, τον συναντούσα πολύ συχνά, πηγαίναμε σε ταβέρνες, γελάγαμε. Ήταν πολύ ευχάριστος στην παρέα. Είχε, βεβαίως, αυτή την εμμονή ότι ήθελε να κάνει κάτι παραπάνω από την απλή χρηματοδότηση των εξωκοινοβουλευτικών ομάδων. Κι έφαγε το κεφάλι του. Ξέρω ότι ο θάνατός του συνδέεται με την αποτυχημένη απόπειρα του Τσικουρή και της Αντζελόνι στην Αθήνα το 1970. Ο Φελτρινέλι είχε εντυπωσιαστεί από το πραξικόπημα στην Ελλάδα. Ήθελε να ακολουθήσει τα βήματα της αντιφασιστικής αντίστασης κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, με αντάρτες στα βουνά και τέτοιου είδους πράγματα. Από πολιτική άποψη ήταν καταδικασμένη προσπάθεια, αλλά λογοτεχνικά έχει ενδιαφέρον: πρόσφατα ήρθα σε επαφή με έναν παλιό πολεμιστή που μου είπε ότι πολέμησε στην Ελλάδα, στο αλβανικό μέτωπο. Δεν εγκατέλειψε την ιδέα να γράψω κάτι στη βάση των αφηγήσεών του. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι στην Κατοχή οι Γερμανοί ήταν πραγματικοί εγκληματίες, ενώ οι Ιταλοί ήταν κάπως καλύτεροι...

Ναι, το λένε πολλοί και στην Ελλάδα.

Να σου πω, είμαι κάπως δύσπιστος. Υπάρχει αυτό το καθαρά ιταλικό ιδεολόγημα που λέει ότι οι Ιταλοί ήταν πάντα καλοί, καλοί στην Αφρική, καλοί στην Ελλάδα, καλοί στην Γιουγκοσλαβία. Έκαναν εγκλήματα παντού, και στην Ελλάδα, αλλά στις αφρικανικές αποικίες ήταν πολύ χειρότεροι από τους Γάλλους και τους Άγγλους αποικιοκράτες. Στην Ελλάδα ίσως να περιορίστηκαν διότι αισθάνονταν ηθικά ηττημένοι.

Συχνά παραπονείσαι ότι στις παρουσιάσεις των βιβλίων σου όλοι ασχολούνται με πολιτικά ζητήματα και παραμελούν τη λογοτεχνία. Συνέβη το ίδιο και στην Ελλάδα;

Ξέρεις, τελικά έφτασα στο συμπέρασμα ότι εγώ φταίω. Αφού έγραψα πολιτικά βιβλία, είμαι καταδικασμένος να μιλώ για πολιτική. Είναι η μοίρα μου. Όταν έγραψα τους Φουριόζους ήμουν σε πλήρη απόγνωση διότι στις παρουσιάσεις με ρωτούσαν για ποδόσφαιρο και δεν ήξερα τι να τους πω.

Μετριάσες κάπως τις νεανικές σου πολιτικές θέσεις;

Μα εγώ δεν ήμουν ποτέ ιδιαίτερα έξαλλος. Ήταν η περίοδος που ήταν

έξαλλη. Τότε ήταν επιβεβλημένη μια γερή δόση εξτρεμισμού. Αν δεν ήσουν εξτρεμιστής ήσουν εκτός πραγματικότητας, ενδεχομένως ύποπτος ότι πέρασες από την πλευρά του κατεστημένου. Που δεν ήταν και τόσο ελκυστικό. Η ομάδα μου, η «Εργατική Εξουσία», ήταν η πιο ενδιαφέρουσα απ' όλες εκείνες που έκαναν την εμφάνισή τους μετά το 1968. Ήμασταν εκείνοι που κάθισαν και μελέτησαν τη νέα ταξική σύνθεση στα εργοστάσια, που ανακάλυψαν την ύπαρξη του εργάτη μάζα, όπως σου έλεγα για το *Τα θέλουμε όλα*, που μίλησε για απελευθέρωση όχι της εργασίας, αλλά από την εργασία, για αυξανόμενη αυτοματοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας. Φτάνει να ρίξεις μια ματιά στη σημερινή πραγματικότητα και θα καταλάβεις πόσο μπροστά ήμασταν τότε.

Πώς βίωσες αυτή την πενταετία του Μπερλουσκόνι;

Με τεράστιο αίσθημα ντροπής. Δεν έβλεπα την ώρα να απαλλαγούμε από αυτόν τον άνθρωπο. Πολλοί στο εξωτερικό με ρωτούν πώς είναι δυνατόν σε μια πολιτισμένη χώρα σαν την Ιταλία να επικρατούν τέτοιου είδους φαινόμενα. Η απάντηση είναι ότι η Ιταλία δεν είναι πολιτισμένη χώρα, κυρίως σε ό,τι αφορά την αγωγή του πολίτη. Υπάρχει ένας ανώτερος πολιτισμός που αφορά περιορισμένες ελίτ κι από εκεί και πέρα κυριαρχεί η βαρβαρότητα. Εκείνο, πράγματι, που οι Ιταλοί εκτιμούν στον Μπερλουσκόνι είναι η επιδεξιότητά του να παρακάμπτει το νόμο. Το ιδεώδες του μέσου Ιταλού είναι να κλέβει, να μην πληρώνει φόρους, να χτίζει αυθαίρετα, να εξαπατάει τους πάντες. Δεν είναι τυχαίο ότι έχουμε την μεγαλύτερη εγκληματικότητα στην Ευρώπη. Ο Ιταλός έχει ανταγωνιστικές σχέσεις με το κράτος, τους νόμους, την κοινωνία. Και ο Μπερλουσκόνι είναι η προσωποποίηση αυτού του άναρχου και ατομικιστικού ιδεώδους. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του Μπερλουσκόνι που αρέσει στους Ιταλούς είναι ότι βλέπουν σε αυτόν έναν Αρλεκίνο, στοιχείο που ανήκει στο DNA αυτής της χώρας. Είναι ο υπηρέτης που διασκεδάζει το αφεντικό, αλλά ταυτόχρονα καταφέρνει και του την φέρνει. Αυτή ακριβώς είναι και η συμπεριφορά του Μπερλουσκόνι στις διεθνείς συναντήσεις. Πηγαίνει στον Μπους, του λέει ανέκδοτα, κάνει τον κλόουν, υποκλίνεται, οι άλλοι τον χτυπούν φιλικά στην πλάτη, κ.λπ. Ο απατεώνας δούλος. Παλαιότερα, οι Ιταλοί ντρέπονταν κάπως για αυτά τα χαρακτηριστικά τους. Τώρα βλέπουν τον Μπερλουσκόνι πρωθυπουργό και αισθάνονται υπερήφανοι που είναι αγράμματοι, άξεστοι, χυδαίοι και κλέφτες.

Τον τελευταίο καιρό ασχολείσαι με τα εικαστικά. Σε τι οφείλεται αυτό το ενδιαφέρον σου;

Πράγματι, τα εικαστικά με ενδιαφέρουν πολύ αυτά τα τελευταία χρόνια. Και σε αυτή την αναζήτηση όμως ενυάρχει το στοιχείο του λόγου. Στη δεκαετία του '60 έκανα τους πρώτους πειραματισμούς. Τότε τα έργα αυτά τα ονομάζαμε «οπτική ποίηση». Έκοβα λέξεις από τους τίτλους των εφημερίδων τους κολλούσα σε χαρτονάκια και σχημάτιζα στίχους. Ήθελα να συνδυάσω το περιεχόμενο με τη μορφή της λέξης. Είναι ένα πείραμα που ξεκίνησαν στην Ιταλία οι φουτουριστές και συνέχισαν στην Ευρώπη οι υπερρεαλιστές και οι ντανταϊστές. Ήταν, δεν το κρύβω, και μια προσπάθεια να αποκατασταθούν οι ιταλικές πρωτοπορίες, που για μεγάλο χρονικό διάστημα είχαν επισκιαστεί για καθαρά πολιτικούς λόγους. Σε μια δεύτερη φάση σε αυτές τις λέξεις πρόσθεσα και κάποιες εικόνες, πάντα με τη τεχνική του κολάζ. Τώρα έχω περάσει στις τρεις διαστάσεις, με γλυπτά εκτεθειμένα σε δημόσιους χώρους. Μια στήλη μου με ιδεογράμματα εγκαταστάθηκε σε σταθμό του μετρό της Νάπολης. Είναι μια επιστροφή στην ιστορία αυτής της πόλης, όπου η εγχάραξη της λέξης στο μάρμαρο έχει χιλιετή παράδοση. Και σήμερα κυριαρχεί δημόσια ο λόγος της διαφήμισης. Πριν από χρόνια κυριαρχούσαν τα γκράφιτι στους τοίχους. Όπως βλέπεις, δεν πρωτοτυπώ. Αυτή την περίοδο εργάζομαι γύρω από ένα βράχο που να περιέχει ανάγλυφους όλους τους πρώτους στίχους της ιταλικής ποίησης.